PEDAGOGY OF MUSIC

B.Ed NOTES

LALA JAGAT NARAYAN EDUCATION
COLLEGE, JALALABAD (WEST)

UNIT-I: Introduction

a) Historical development of Music and Musical instruments from Ancient times to Modern Times;

b) Aims & objectives of teaching of music, importance of Music in daily life.

c) Indian Classical and light Music in educational institutions – Its importance, popularization.

UNIT-II:

Methods and Techniques

(a) Methods of teaching music at secondary level

(b) Relationship of music with other Fine arts subjects.

(c) Voice-culture & larynx

ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ (Pedagogy of Music)

UNIT–I: ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

(a) ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਤੱਕ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ

1. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਰਥ

ਸੰਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰ, ਤਾਲ ਅਤੇ ਲੈ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਕਲਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

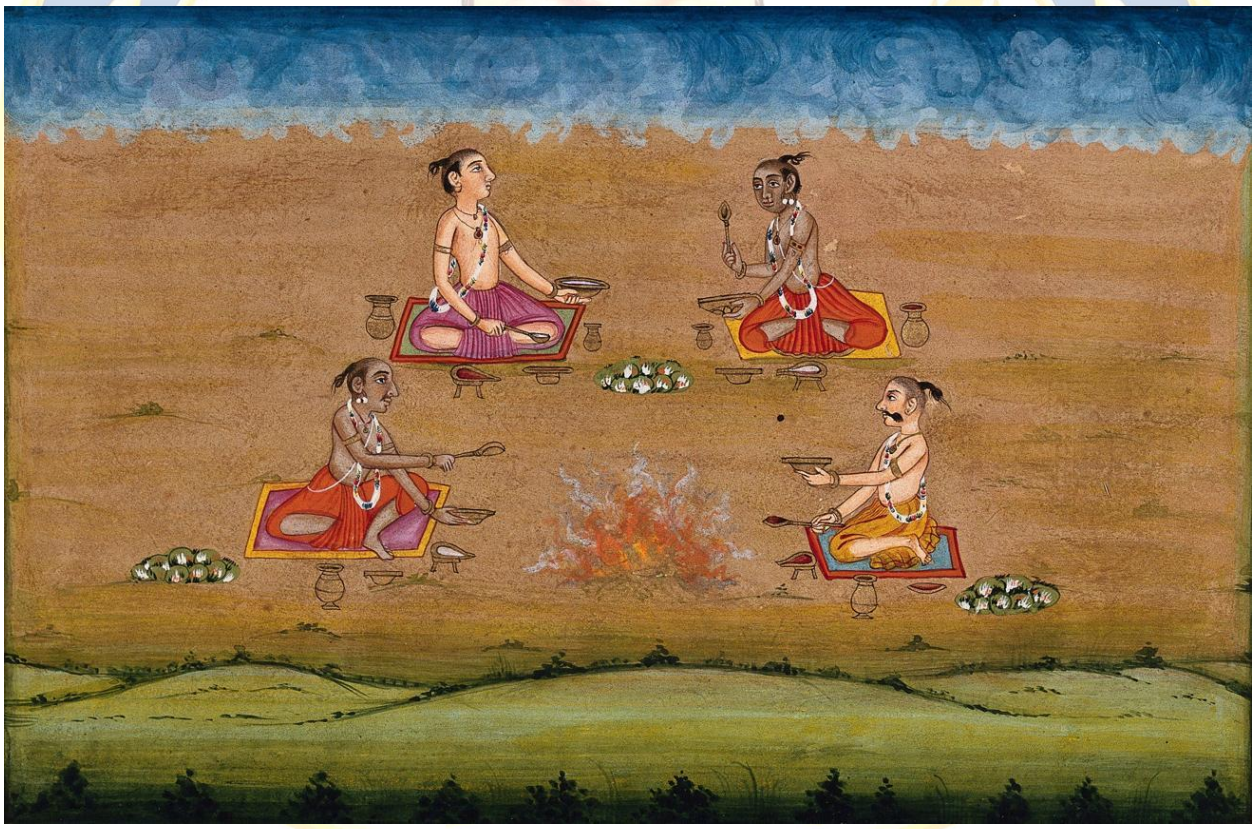
ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

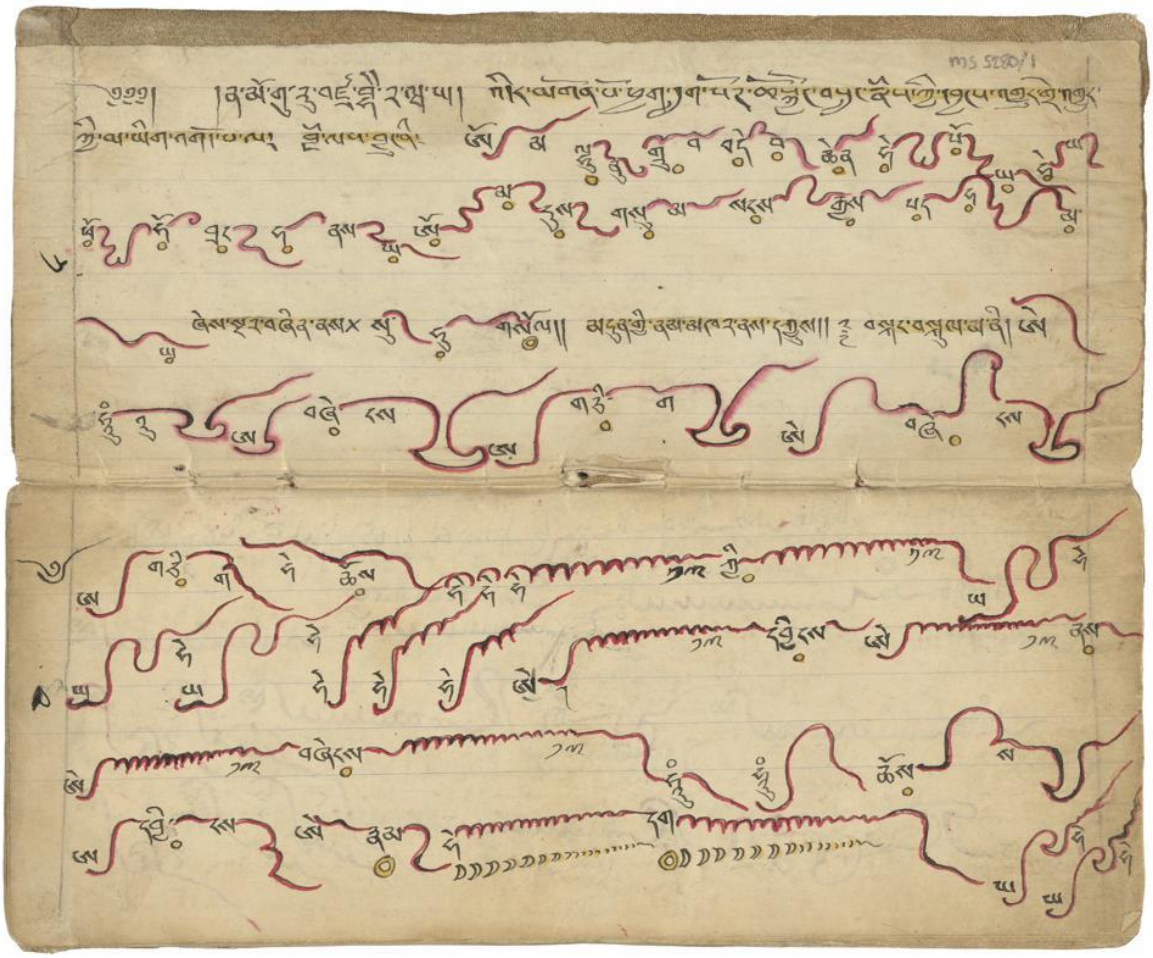
ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹਨ:

1. ਗਾਇਨ: ਗਲੇ ਨਾਲ ਗੀਤ ਜਾਂ ਰਾਗ ਗਾਉਣਾ।
2. ਵਾਦਨ: ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਧੁਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
3. ਨ੍ਰਿਤ: ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਗਾਇਕ ਵੱਲੋਂ ਰਾਗ ਯਮਨ ਗਾਉਣਾ, ਤਬਲੇ ਨਾਲ ਤਾਲ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਨੱਚਣਾ।

2. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ, ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੀ।

ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਸੀ।
- ਸਾਮਵੇਦ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
- ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
- ਵੀਣਾ, ਬੰਸਰੀ, ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਅਤੇ ਦੁੰਦੁਭੀ ਵਰਗੇ ਸਾਜ਼ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਾਮਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਬੱਧ ਕਰਕੇ ਗਾਉਣਾ।

3. ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਗੀਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

1. ਧ੍ਰੁਪਦ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।
2. ਖਿਆਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਮਿਲੀ।
3. ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੇ ਭਜਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।
4. ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕਵਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਤਾ।
5. ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈਆਂ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗੀਤਕਾਰ:

- ਤਾਨਸੇਨ
- ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ
- ਸਵਾਮੀ ਹਰਿਦਾਸ
- ਮੀਆਂ ਤਾਨਸੇਨ

ਉਦਾਹਰਨ: ਤਾਨਸੇਨ ਵੱਲੋਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

4. ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ।

ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੋਇਆ।
- ਫਿਲਮੀ ਸੰਗੀਤ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।
- ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਅਤੇ ਡਿਜੀਟਲ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।
- ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ।
- ਆਨਲਾਈਨ ਪਲੇਟਫਾਰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਣਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।
- ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਵਧਿਆ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅੱਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੋਬਾਈਲ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਕੀਬੋਰਡ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ।

5. ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ

ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ ਉਹ ਸਾਧਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤਕ ਧੁਨੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

1. ਤਤ ਵਾਦਯ (ਤਾਰ ਵਾਲੇ ਸਾਜ਼)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਰਾਂ ਦੀ ਕੰਪਨ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਿਤਾਰ, ਵੀਣਾ, ਸਾਰੰਗੀ, ਤੰਬੂਰਾ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

2. ਅਵਨੱਧ ਵਾਦਯ (ਚਮੜੇ ਵਾਲੇ ਸਾਜ਼)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਮੜੇ ਜਾਂ ਝਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਵਜਾਉਣ ਨਾਲ ਧੁਨੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਤਬਲਾ, ਢੋਲਕ, ਮ੍ਰਿਦੰਗ, ਨਗਾਰਾ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

3. ਸੁਸ਼ਿਰ ਵਾਦਯ (ਫੂਕ ਵਾਲੇ ਸਾਜ਼)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਧੁਨੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੰਸਰੀ, ਸ਼ਹਿਨਾਈ, ਨਾਦਸਵਰਮ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

4. ਘਨ ਵਾਦਯ (ਠੋਸ ਸਾਜ਼)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਉਣ ਨਾਲ ਧੁਨੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਮੰਜੀਰਾ, ਘੰਟੀ, ਕਰਤਾਲ, ਘਟਮ।

ਨੋਟ: ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ, ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਕੀਬੋਰਡ, ਸਿੰਥੇਸਾਈਜ਼ਰ ਅਤੇ ਗਿਟਾਰ ਵਰਗੇ ਸਾਜ਼ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

Mind Map – ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ

- **ਵੇਦ**
- **ਸਾਮਵੇਦ**
- **ਵੀਣਾ**
- **ਮ੍ਰਿਦੰਗ**

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਮੱਧਕਾਲ

- ਧ੍ਰੁਪਦ
- ਖਿਆਲ
- ਭਜਨ
- ਕਵਾਲੀ

ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ

- ਫਿਲਮੀ ਸੰਗੀਤ
- ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਟੀ.ਵੀ.
- ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ
- ਡਿਜੀਟਲ ਸੰਗੀਤ

ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼

ਤਤ | ਅਵਨੱਧ | ਸੁਸ਼ਿਰ | ਘਨ

(b) ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

1. ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਰਥ

ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਇਨ, ਵਾਦਨ, ਤਾਲ, ਲੈ, ਸੁਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚੀ, ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ।

2. ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ (Aims and Objectives)

1. ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਸੇ ਸੁਰੀਲੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

2. ਰਚਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਧੁਨਾਂ, ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸਵਾਗਤੀ ਗੀਤ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ

ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਗਾਉਣਾ।

4. ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ

ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸੁਰ, ਤਾਲ ਅਤੇ ਲੈ ਦਾ ਸਹੀ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

5. ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਸੰਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਟੱਪੇ, ਮਾਹੀਆ ਅਤੇ ਸੁਹਾਗ।

6. ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ

ਸੰਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

7. ਸਮਾਜਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਸਮੂਹ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ, ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

8. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।

3. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

1. ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਸਾਧਨ: ਸੰਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਖਾਲੀ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

2. ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ: ਸ਼ਾਂਤ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਸਕੂਨ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ: ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖਰ, ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਾਠ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿਖਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

4. ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਤਾ: ਭਜਨ, ਕੀਰਤਨ, ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

5. ਸਮਾਜਿਕ ਏਕਤਾ: ਵਿਆਹ, ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn Teach Grow

6. ਸਰੀਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ: ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨੱਚਣ ਅਤੇ ਕਸਰਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਵਧਦੀ ਹੈ।

7. ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ: ਸੰਗੀਤ ਅਧਿਆਪਕ, ਗਾਇਕ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਅਤੇ ਵਾਦਕ ਵਜੋਂ ਕਰੀਅਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

8. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਣ: ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੀਤ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਗੀਤ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

Mind Map – ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ

ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ

ਉਦੇਸ਼

- **ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ**
- **ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ**
- **ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ**
- **ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ**
- **ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਗਿਆਨ**

ਮਹੱਤਤਾ

- **ਮਨੋਰੰਜਨ**
- **ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ**
- **ਸਿੱਖਿਆ**
- **ਸਮਾਜਿਕ ਏਕਤਾ**
- **ਰੋਜ਼ਗਾਰ**

(c) ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ

1. ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ (Indian Classical Music)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਇੱਕ ਨਿਯਮਬੱਧ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਾਗ, ਤਾਲ, ਸੁਰ ਅਤੇ ਲੈ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

1. ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ

ਇਹ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਰਾਗ ਯਮਨ
- ਰਾਗ ਭੈਰਵੀ
- ਰਾਗ ਭੂਪਾਲੀ
- ਰਾਗ ਦਰਬਾਰੀ

2. ਕਰਨਾਟਕ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ

ਇਹ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਰਾਗ ਮੋਹਨਮ
- ਰਾਗ ਕਲਿਆਣੀ
- ਰਾਗ ਸ਼ੰਕਰਾਭਰਣਮ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

2. ਹਲਕਾ ਸੰਗੀਤ (Light Music)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਹਲਕਾ ਸੰਗੀਤ ਉਹ ਸੰਗੀਤ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਹਲਕੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ:

1. ਲੋਕ-ਗੀਤ
2. ਭਜਨ
3. ਗ਼ਜ਼ਲ
4. ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਗੀਤ
5. ਫਿਲਮੀ ਗੀਤ
6. ਸੁਗਮ ਸੰਗੀਤ
7. ਸਮੂਹ ਗਾਇਨ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਵਾਗਤੀ ਗੀਤ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਗੀਤ।

3. ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਸੰਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

2. ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ।

3. ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਅਤੇ ਗੀਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

4. ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ: ਰਾਗ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਨਿਯਮਬੱਧਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

5. ਮਨੋਰੰਜਨ: ਸਕੂਲ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਰੌਚਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ: ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਸਿੱਖਣ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।

4. ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ (Popularization)

- ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਸੰਗੀਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹ ਗਾਇਨ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਸੰਗੀਤ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਅਤੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣਾ।
- ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀਆਂ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਡਿਜੀਟਲ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ।
- ਯੋਗ ਸੰਗੀਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣਾ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ, ਭਜਨ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਵਾਉਣਾ।

Mind Map – ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਹਲਕਾ ਸੰਗੀਤ

ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ

- ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ
- ਕਰਨਾਟਕ
- ਰਾਗ
- ਤਾਲ
- ਸੁਰ

ਹਲਕਾ ਸੰਗੀਤ

- ਲੋਕ-ਗੀਤ
- ਭਜਨ
- ਗ਼ਜ਼ਲ
- ਫਿਲਮੀ ਗੀਤ
- ਸੁਗਮ ਸੰਗੀਤ

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਤਾ

ਪ੍ਰਤਿਭਾ | ਸੱਭਿਆਚਾਰ | ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ | ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ | ਏਕਤਾ

UNIT–II: ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕਾਂ (Methods and Techniques)

(a) ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ (Methods of Teaching Music at Secondary Level)

1. ਅਰਥ

ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਇਨ, ਵਾਦਨ, ਸੁਰ, ਤਾਲ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

2. ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਧੀਆਂ

1. ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਧੀ (Lecture Method)

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿਧਾਂਤਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਾਗ, ਤਾਲ, ਸੁਰ, ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਲਾਭ:

- ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ।
- ਸਿਧਾਂਤਕ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਵੱਡੀ ਕਲਾਸ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ।

2. ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਿਧੀ (Demonstration Method)

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਖੁਦ ਗਾ ਕੇ ਜਾਂ ਸਾਜ਼ ਵਜਾ ਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਉੱਤੇ ਸਾ ਰੇ ਗਾ ਮਾ ਵਜਾ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਲਾਭ:

- ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।
- ਸਹੀ ਸੁਰ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਪ੍ਰਯੋਗਿਕ ਗਿਆਨ ਵਧਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

3. ਅਨੁਕਰਣ ਵਿਧੀ (Imitation Method)

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਗਾਇਕੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਸੇ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਲਾਭ:

- ਗਾਇਕੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।
- ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ।
- ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।

4. ਅਭਿਆਸ ਵਿਧੀ (Practice Method)

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਭਿਆਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਰਗਮ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਲਾਭ:

- ਗਾਇਕੀ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ।
- ਸੁਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ।
- ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।

5. ਸੁਣਨ ਵਿਧੀ (Listening Method)

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੁਰ, ਤਾਲ ਅਤੇ ਲੈ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਭੈਰਵੀ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਸੁਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਲਾਭ:

- ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਸੁਣਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।

6. ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਧੀ (Project Method)

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੰਗੀਤਕ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸਾਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਬਣਾਉਣਾ।

ਲਾਭ:

- ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ।
- ਸਮੂਹਿਕ ਕੰਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ।
- ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।

7. ਸਮੂਹ ਗਾਇਨ ਵਿਧੀ (Group Singing Method)

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮਿਲ ਕੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹ ਗਾਇਨ।

ਲਾਭ:

- ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਏਕਤਾ।
- ਤਾਲ ਅਤੇ ਲੈ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।

8. ਖੇਡ ਵਿਧੀ (Play-way Method)

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਤਾਲ ਪਛਾਣਨ ਲਈ ਤਾਲੀਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਕਰਵਾਉਣਾ।

ਲਾਭ:

- ਸਿੱਖਣਾ ਰੌਚਕ ਬਣਦਾ ਹੈ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

Mind Map – ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ

ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ

ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਧੀ

ਸਿਧਾਂਤਕ ਗਿਆਨ

ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਿਧੀ

ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਉਣਾ

ਅਨੁਕਰਣ ਵਿਧੀ

ਨਕਲ ਕਰਨਾ

ਅਭਿਆਸ ਵਿਧੀ

ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਭਿਆਸ

ਸੁਣਨ ਵਿਧੀ

ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਧੀ

ਖੋਜ ਅਤੇ ਕੰਮ

ਸਮੂਹ ਗਾਇਨ

ਮਿਲ ਕੇ ਗਾਉਣਾ

ਖੇਡ ਵਿਧੀ

ਖੇਡ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ

(b) ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਹੋਰ ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ (Relationship of Music with Other Fine Arts Subjects)

1. ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਦਾ ਅਰਥ

ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਉਹ ਕਲਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਹਨ:

- ਸੰਗੀਤ
- ਚਿੱਤਰਕਲਾ
- ਨ੍ਰਿਤ
- ਨਾਟਕ
- ਮੂਰਤੀਕਲਾ
- ਸਾਹਿਤ

2. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਦੋਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਵਿੱਚ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਰੇਖਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਬਾਰੇ ਗੀਤ ਸੁਣਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ।

3. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਨ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਨ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਨ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਲੈ, ਤਾਲ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰਕ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਰਤਨਾਟਿਅਮ ਅਤੇ ਕਥਕ ਨ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ।

5. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਨਾਟਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਪਿਛੋਕੜ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਗੀਤ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ।

5. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੋਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ, ਗੀਤ, ਗ਼ਜ਼ਲ ਅਤੇ ਭਜਨ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਮਿਲਾਪ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਗੀਤ ਬਣਾਉਣਾ।

6. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮੂਰਤੀਕਲਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਮੂਰਤੀਕਲਾ ਵਿੱਚ ਪੱਥਰ, ਮਿੱਟੀ ਜਾਂ ਧਾਤੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਆਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਕਲਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੰਸਰੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ।

7. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਕਸਰਤ, ਯੋਗ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸਰਗਰਮੀ ਵਧਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੀ.ਟੀ. ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਕਸਰਤ ਦੌਰਾਨ ਤਾਲਬੱਧ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ।

Mind Map – ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ

ਸੰਗੀਤ

ਚਿੱਤਰਕਲਾ

ਰੰਗ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ

ਨ੍ਰਿਤ

ਤਾਲ ਅਤੇ ਲੈ

ਨਾਟਕ

ਪਿਛੋਕੜ ਸੰਗੀਤ

ਸਾਹਿਤ

ਗੀਤ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ

ਮੂਰਤੀਕਲਾ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਸੰਗੀਤਕ ਆਕ੍ਰਿਤੀਆਂ

ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ

ਤਾਲਬੱਧ ਕਸਰਤ

(c) ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਲੈਰਿੰਕਸ (Voice Culture and Larynx)

1. ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ (Voice Culture) ਦਾ ਅਰਥ

ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਰੀਲਾ, ਸਪੱਸ਼ਟ, ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕਾਂ ਤੋਂ ਹੈ।

ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਗਾਇਕ ਲਈ ਸਹੀ ਸੁਰ, ਸਾਹ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

2. ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਰੀਲਾ ਬਣਾਉਣਾ।
2. ਸਹੀ ਸੁਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
3. ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਸਹੀ ਤਕਨੀਕ ਸਿੱਖਣਾ।
4. ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ।
5. ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਿਆਉਣਾ।

6. ਗਾਇਕੀ ਦੌਰਾਨ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰੱਖਣਾ।
7. ਗਾਇਕ ਦੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ।

3. ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਭਿਆਸ

1. ਸਾਹ ਲੈਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ (Breathing Exercise)

ਗਾਇਕੀ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਦਾ ਸਹੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗਾਇਕ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਸਰਗਮ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ।

2. ਸਰਗਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

ਸਾ, ਰੇ, ਗਾ, ਮਾ, ਪਾ, ਧਾ, ਨੀ, ਸਾ ਦਾ ਨਿਯਮਿਤ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

ਸਾ ਰੇ ਗਾ ਮਾ | ਪਾ ਧਾ ਨੀ ਸਾ

3. ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਸੁਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਵਧਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

ਸਾ ਰੇ ਗਾ | ਰੇ ਗਾ ਮਾ | ਗਾ ਮਾ ਪਾ

4. ਉਚਾਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

ਗੀਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

5. ਹਮਿੰਗ (Humming)

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰੱਖ ਕੇ ਹੌਲੀ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਗੁਣਗੁਣਾਉਣ ਨੂੰ ਹਮਿੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

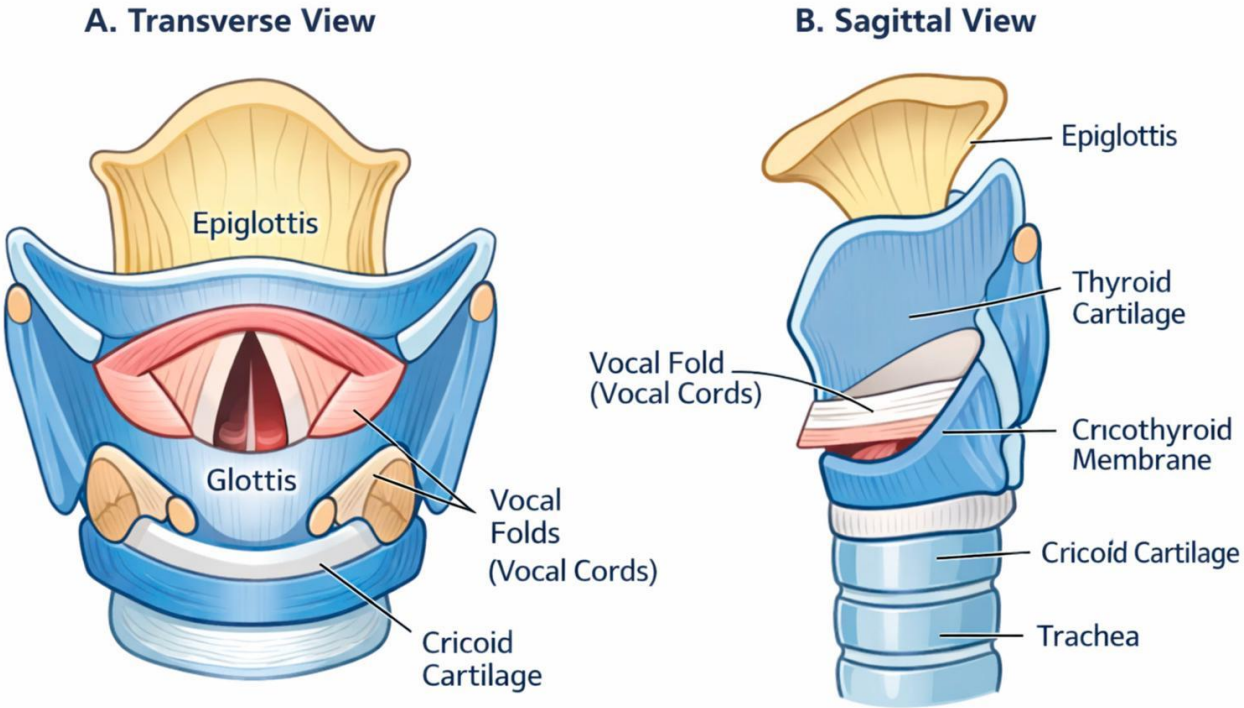
6. ਤਾਲ ਅਤੇ ਲੈ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

ਤਾਲੀਆਂ ਜਾਂ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਗੀਤ ਦੀ ਲੈ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

7. ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੰਭਾਲ

- ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ।
- ਗਲੇ ਉੱਤੇ ਬੇਲੋੜਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਪਾਉਣਾ।
- ਆਵਾਜ਼ ਬੈਠੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ।
- ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਾ ਗਾਉਣਾ।
- ਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੌਲਾ ਵਾਰਮ-ਅੱਪ ਕਰਨਾ।

4. ਲੈਰਿੰਕਸ (Larynx) ਦਾ ਅਰਥ

ਲੈਰਿੰਕਸ ਨੂੰ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਡੱਬਾ (Voice Box) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ, ਜੋ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੋਕਲ ਕੋਰਡਜ਼ (Vocal Cords) ਜਾਂ ਸੁਰ-ਤੰਤੂ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

5. ਲੈਰਿੰਕਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗ

1. ਥਾਇਰਾਇਡ ਕਾਰਟਿਲੇਜ (Thyroid Cartilage)

ਇਹ ਲੈਰਿੰਕਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਟਿਲੇਜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

2. ਕ੍ਰਿਕੋਇਡ ਕਾਰਟਿਲੇਜ (Cricoid Cartilage)

ਇਹ ਲੈਰਿੰਕਸ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. ਵੋਕਲ ਕੋਰਡਜ਼ (Vocal Cords)

ਇਹ ਦੋ ਲਚਕੀਲੇ ਸੁਰ-ਤੰਤੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਫੇਫੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੰਬਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

4. ਗਲੌਟਿਸ (Glottis)

ਵੋਕਲ ਕੋਰਡਜ਼ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਗਲੌਟਿਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

5. ਐਪੀਗਲੌਟਿਸ (Epiglottis)

ਇਹ ਇੱਕ ਢੱਕਣ ਵਰਗੀ ਬਣਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਨਿਗਲਣ ਸਮੇਂ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਸਾਹ ਦੀ ਨਲੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

6. ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਦਮ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ:

1. ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਭਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
2. ਸਾਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਸਮੇਂ ਲੈਰਿੰਕਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ।
3. ਹਵਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਵੋਕਲ ਕੋਰਡਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
4. ਇਸ ਕੰਪਨ ਨਾਲ ਮੁੱਢਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
5. ਗਲੇ, ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਨੱਕ ਦੀਆਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਗੂੰਜ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
6. ਜੀਭ ਅਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ 'ਸਾ ਰੇ ਗਾ ਮਾ' ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੀ ਹਵਾ ਅਤੇ ਵੋਕਲ ਕੋਰਡਜ਼ ਦੇ ਕੰਪਨ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

7. ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਲੈਰਿੰਕਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

- ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਗਾਇਕੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ।
- ਵੋਕਲ ਕੋਰਡਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਧੁਨੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਗਾਇਕ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

Mind Map – Voice Culture ਅਤੇ Larynx

VOICE CULTURE

ਅਭਿਆਸ

- ਸਾਹ
- ਸਰਗਮ
- ਅਲੰਕਾਰ
- ਹਮਿੰਗ
- ਉਚਾਰਨ

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਉਦੇਸ਼

- ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼
- ਸਹੀ ਸੁਰ
- ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ
- ਸਾਹ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ
- ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੰਭਾਲ

LARYNX (Voice Box)

- **Vocal Cords**
- **Glottis**
- **Thyroid Cartilage**
- **Cricoid Cartilage**
- **Epiglottis**

ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

ਫੇਫੜੇ → ਹਵਾ → ਵੋਕਲ ਕੋਰਡਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨ → ਆਵਾਜ਼

ਦੋਵੇਂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ Mind Map (Revision)

PEDAGOGY OF MUSIC

ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ

UNIT–I: INTRODUCTION

1. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

- ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ
- ਮੱਧਕਾਲ
- ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ
- ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

2. ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ

- ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ
- ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ
- ਮਨੋਰੰਜਨ
- ਸੱਭਿਆਚਾਰ

3. ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਹਲਕਾ ਸੰਗੀਤ

- ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ
- ਕਰਨਾਟਕ
- ਲੋਕ-ਗੀਤ
- ਭਜਨ ਅਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲ

UNIT–II: METHODS AND TECHNIQUES

1. ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ

- ਭਾਸ਼ਣ
- ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ
- ਅਨੁਕਰਣ
- ਅਭਿਆਸ
- ਸੁਣਨ
- ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

2. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

- ਚਿੱਤਰਕਲਾ
- ਨ੍ਰਿਤ
- ਨਾਟਕ
- ਸਾਹਿਤ
- ਮੂਰਤੀਕਲਾ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

3. Voice Culture ਅਤੇ Larynx

- ਸਾਹ ਦਾ ਅਭਿਆਸ
- ਸਰਗਮ
- ਹਮਿੰਗ
- **Vocal Cords**
- **Glottis**

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਰਥ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਤੱਕ ਇਸਦੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।
2. ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਮੇਤ ਸਮਝਾਓ।
3. ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸੋ।
4. ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਮਝਾਓ।
5. ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਧੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।
6. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਹੋਰ ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਮੇਤ ਦੱਸੋ।
7. **Voice Culture** ਦਾ ਅਰਥ, ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਸਮਝਾਓ।
8. **Larynx** ਕੀ ਹੈ? ਇਸਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

UNIT-III:

Curriculum and Planning

(a) Music Curriculum construction

(b) Writing a lesson plan, unit plan –concept, procedure, importance.
(c) Evaluation in Music: Theory and Practical

UNIT-IV: Content

(a) Knowledge of following Talas- Ekgun & Dugun of Dadra, Rupak, Keharva, Jhaptal, Ektal, Chartal and Teental.

(b) Knowledge of different parts of instruments Tanpura/Sitar/Tabla.
(c) Knowledge of following raga- Bhairav, Bhairavi, Eman Kalyan, Bhupali or Malkawns

UNIT–III: ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ (Curriculum and Planning)

(A) ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਰਚਨਾ (Music Curriculum Construction)

1. ਅਰਥ (Meaning)

ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਿਵਸਥਿਤ ਯੋਜਨਾ ਤੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗਾਇਨ, ਵਾਦਨ, ਤਾਲ, ਲੈਅ, ਰਾਗ, ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇਕਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਤਬਲਾ ਸਿਖਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਬਲੇ ਦੇ ਭਾਗ, ਫਿਰ ਤਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਬਲੇ ਦੇ ਬੋਲ ਸਿਖਾਏ ਜਾਣਗੇ।

2. ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
2. ਸੰਗੀਤਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
3. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਰੀਲਾ ਬਣਾਉਣਾ।
4. ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ।
5. ਰਚਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
6. ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
7. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਬਣਾਉਣਾ।

3. ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ

- ਸਰਲਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ: ਵਿਸ਼ਾ ਸੌਖੇ ਤੋਂ ਔਖੇ ਵੱਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਰੁਚੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ।
- ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅੰਤਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ: ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ।
- ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ: ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।
- ਲਚਕਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ: ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨਾ।

4. ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗ

1. ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ।
2. ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ।
3. ਭਜਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ।
4. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ।
5. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ।
6. ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ।
7. ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ।
8. ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਸੰਗੀਤ।
9. ਸੰਗੀਤਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਜਨ, ਲੋਕ ਗੀਤ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੀਤ, ਤਬਲਾ ਅਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

(B) ਪਾਠ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਇਕਾਈ ਯੋਜਨਾ (Lesson Plan and Unit Plan)

1. ਪਾਠ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Lesson Plan)

ਪਾਠ ਯੋਜਨਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਪਕ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇਕਰ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਭੂਪਾਲੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਆਰੋਹ, ਅਵਰੋਹ, ਵਾਦੀ, ਸੰਵਾਦੀ ਅਤੇ ਪਕੜ ਬਾਰੇ ਪਾਠ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰੇਗਾ।

2. ਪਾਠ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੜਾਅ (Procedure)

1. ਆਮ ਉਦੇਸ਼: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
2. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼: ਰਾਗ ਜਾਂ ਤਾਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ।
3. ਪਿਛਲੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜਾਂਚ: ਪਹਿਲਾਂ ਪੜ੍ਹਾਏ ਗਏ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਾ।
4. ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ: ਅੱਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਦੱਸਣਾ।
5. ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ: ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਉਣਾ।
6. ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਭਿਆਸ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਗਾਇਨ ਜਾਂ ਵਾਦਨ ਕਰਵਾਉਣਾ।
7. ਮੁਲਾਂਕਣ: ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਕੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ।
8. ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ: ਅਗਲੇ ਪਾਠ ਲਈ ਅਭਿਆਸ ਦੇਣਾ।

3. ਪਾਠ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

- ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵਿਵਸਥਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਧਦੀ ਹੈ।

- ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

4. ਇਕਾਈ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਅਰਥ (Unit Plan)

ਇਕਾਈ ਯੋਜਨਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਯੋਜਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪਾਠ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇਕਰ ਇਕਾਈ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ 'ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗ' ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਭੈਰਵ, ਭੈਰਵੀ, ਯਮਨ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਭੂਪਾਲੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਠ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।

5. ਇਕਾਈ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

1. ਇਕਾਈ ਦੀ ਚੋਣ।
2. ਇਕਾਈ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ।
3. ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣਾ।
4. ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਚੁਣਨਾ।
5. ਸਹਾਇਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਚੋਣ।
6. ਸਮਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ।
7. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਭਿਆਸ ਕਰਵਾਉਣਾ।
8. ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ।

ਪਾਠ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਇਕਾਈ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਪਾਠ ਯੋਜਨਾ	ਇਕਾਈ ਯੋਜਨਾ
ਇੱਕ ਪਾਠ ਲਈ ਬਣਦੀ ਹੈ।	ਪੂਰੀ ਇਕਾਈ ਲਈ ਬਣਦੀ ਹੈ।
ਸਮਾਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਸਮਾਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਵਿਸ਼ਾ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਕਈ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।	ਕਈ ਦਿਨ ਲੱਗ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

(C) ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਂਕਣ (Evaluation in Music)

1. ਅਰਥ (Meaning)

ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਂਕਣ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕ ਗਿਆਨ, ਗਾਇਨ, ਵਾਦਨ, ਲੈਅ, ਤਾਲ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2. ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਸਿਧਾਂਤਕ ਮੁਲਾਂਕਣ

(Theory Evaluation)

- ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ
- ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ
- ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
- ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਗ
- ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ

ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ

(Practical Evaluation)

- ਗਾਇਨ
- ਵਾਦਨ
- ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ
- ਤਾਲ ਅਤੇ ਲੈਅ
- ਮੰਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ

3. ਸਿਧਾਂਤਕ ਮੁਲਾਂਕਣ (Theory Evaluation)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਅਤੇ ਮੌਖਿਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਰਾਗ ਭੈਰਵ ਦਾ ਆਰੋਹ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਲਿਖੋ।
- ਤੀਨਤਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ?
- ਤਾਨਪੂਰੇ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।
- ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਲੈਅ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ?

4. ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ (Practical Evaluation)

ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਰਾਗ ਭੂਪਾਲੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ।
- ਤਬਲੇ ਉੱਤੇ ਕੇਹਰਵਾ ਤਾਲ ਵਜਾਉਣਾ।
- ਤਾਨਪੂਰੇ ਨਾਲ ਸੁਰ ਮਿਲਾਉਣਾ।
- ਕਿਸੇ ਭਜਨ ਜਾਂ ਲੋਕ ਗੀਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨਾ।

5. ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।
2. ਸੰਗੀਤਕ ਹੁਨਰਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਦਾ ਹੈ।
4. ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
5. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

UNIT–IV: ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ (Content)

(A) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ (Knowledge of Different Talas)

1. ਤਾਲ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Tala)

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਤਾਲ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਨਿਯਮਿਤ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਹੈ। ਤਾਲ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ, ਲੈਅ ਅਤੇ ਗਤੀ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਤਾਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ:

1. ਮਾਤਰਾ: ਤਾਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਕਾਈ।
2. ਵਿਭਾਗ: ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਵਿਭਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
3. ਸਮ: ਤਾਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਾਤਰਾ।
4. ਤਾਲੀ: ਤਾਲ ਦੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਤਾੜੀ ਮਾਰਨਾ।
5. ਖਾਲੀ: ਤਾਲ ਦੇ ਖਾਲੀ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਹੱਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਦਰਸਾਉਣਾ।
6. ਠੇਕਾ: ਤਬਲੇ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤਾਲ ਦਾ ਰੂਪ ਦਰਸਾਉਣਾ।
7. ਦੁਗੁਣ: ਇੱਕ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਦੋ ਬੋਲ ਜਾਂ ਦੋ ਸਮਾਨ ਲੈਅ ਵਾਲੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਗਾਉਣਾ ਜਾਂ ਵਜਾਉਣਾ।

ਏਕਗੁਣ ਅਤੇ ਦੁਗੁਣ ਦਾ ਅਰਥ

- ਏਕਗੁਣ: ਇੱਕ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੋਲ ਜਾਂ ਸੁਰ ਦੀ ਇਕਾਈ।
- ਦੁਗੁਣ: ਇੱਕ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਦੋ ਬੋਲ ਜਾਂ ਸੁਰ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇ 4 ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਗੁਣ ਦੀ ਗਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੁਗੁਣ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਸਮਾਂ ਦੋਹਰੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. ਦਾਦਰਾ ਤਾਲ (Dadra Tala)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

Dadra (6 beats, 2 Sections, 1 Tali, 1 Khali)

Scripting (Bhatkhande Style)

1	2	3		4	5	6	
Dha	**Dhi**	**Na**	**|**	**Dha**	**Tu**	**Na**	**||**
X				O			

X – *Sam*
O – *Khali*
| - *Vibhag*
|| - End of *Taal*

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

Dadra (6 beats, 2 Sections, 1 Tali, 1 Khali)

Scripting (Bhatkhande Style)

1	2	3		4	5	6	
Dha	**Dhi**	**Na**	**|**	**Dha**	**Tu**	**Na**	**||**
X				O			

X – *Sam*
O – *Khali*
| - *Vibhag*
|| - End of *Taal*

ਮਾਤਰਾਵਾਂ: 6

ਵਿਭਾਗ: 2 (3+3)

ਤਾਲੀ: 1

ਖਾਲੀ: 1

ਠੇਕਾ:

ਧਾ ਧਿ ਨਾ | ਧਾ ਤਿ ਨਾ

- **ਪਹਿਲਾ ਵਿਭਾਗ – 3 ਮਾਤਰਾਵਾਂ।**
- **ਦੂਜਾ ਵਿਭਾਗ – 3 ਮਾਤਰਾਵਾਂ।**

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਏਕਗੁਣ:

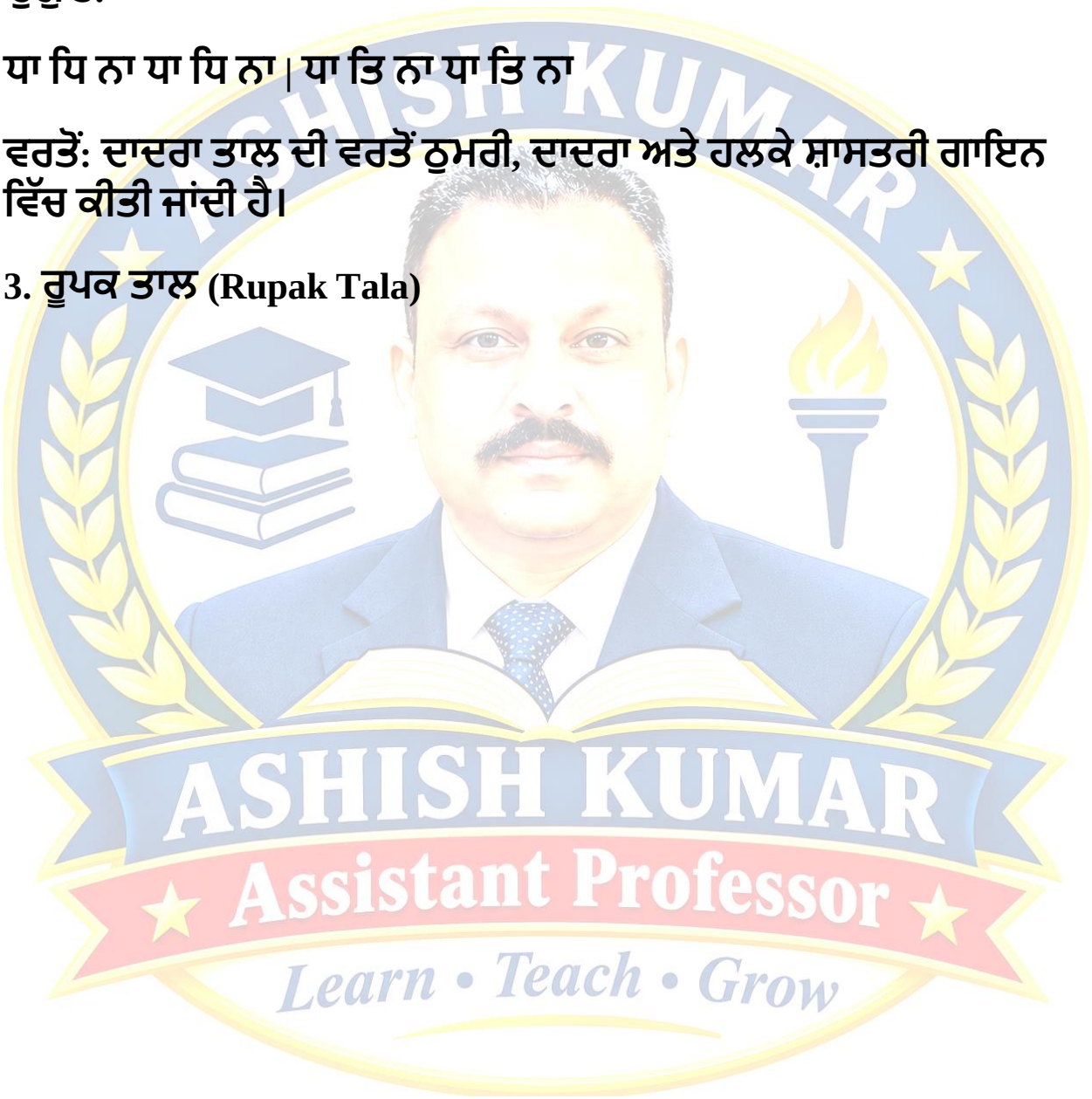
ਧਾ ਧਿ ਨਾ | ਧਾ ਤਿ ਨਾ

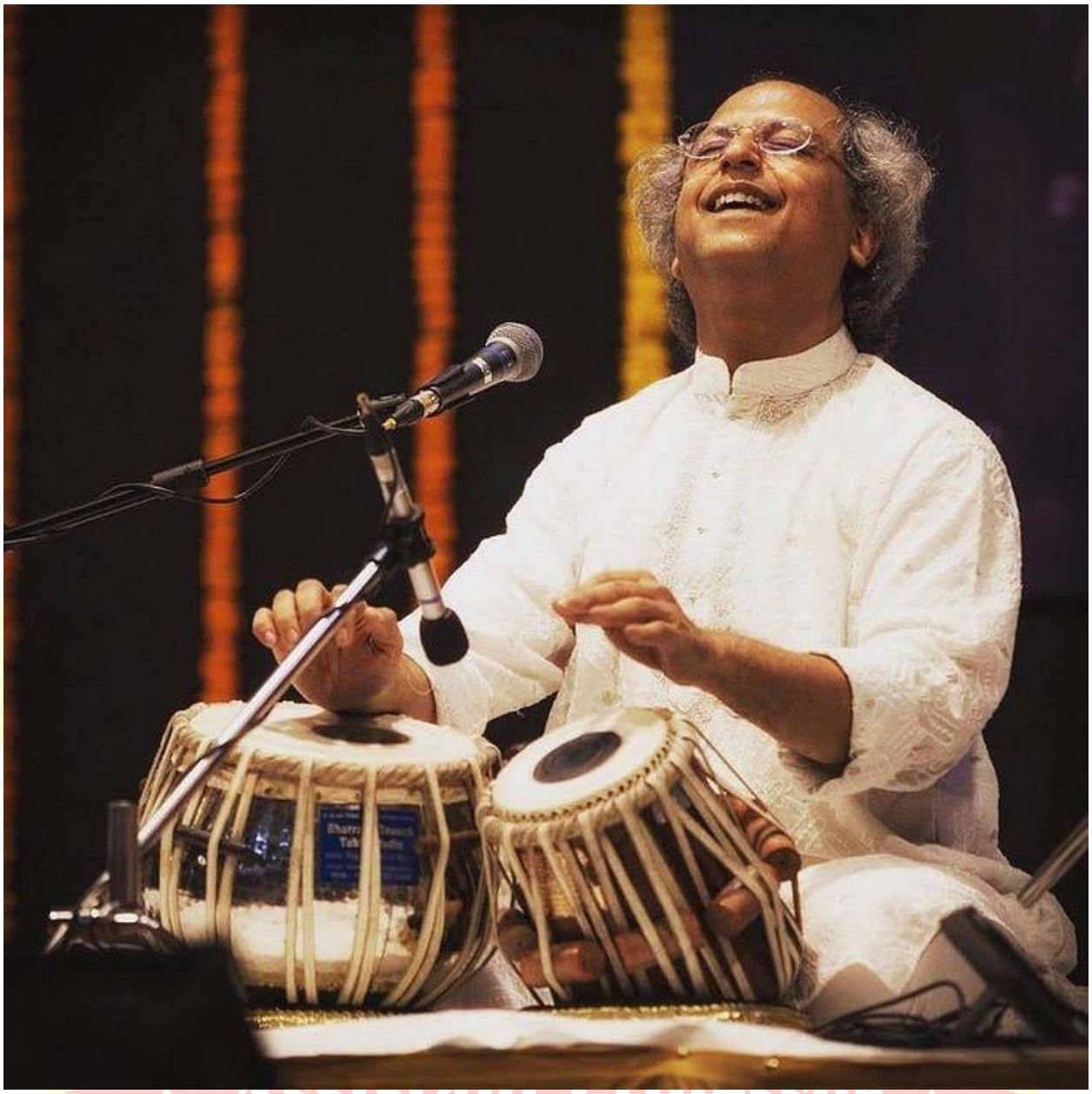
ਦੁਗੁਣ:

ਧਾ ਧਿ ਨਾ ਧਾ ਧਿ ਨਾ | ਧਾ ਤਿ ਨਾ ਧਾ ਤਿ ਨਾ

ਵਰਤੋਂ: ਦਾਦਰਾ ਤਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਠੁਮਰੀ, ਦਾਦਰਾ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

3. ਰੂਪਕ ਤਾਲ (Rupak Tala)

ਮਾਤਰਾਵਾਂ: 7

ਵਿਭਾਗ: 3 (3+2+2)

ਤਾਲੀ: 2

ਖਾਲੀ: ਪਹਿਲਾ ਵਿਭਾਗ (ਸਮ)

ਠੇਕਾ:

Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਤਿਨ ਤਿਨ ਨਾ | ਧਿਨ ਨਾ | ਧਿਨ ਨਾ

ਏਕਗੁਣ:

ਤਿਨ ਤਿਨ ਨਾ | ਧਿਨ ਨਾ | ਧਿਨ ਨਾ

ਦੁਗੁਣ:

ਤਿਨ ਤਿਨ ਨਾ ਤਿਨ ਤਿਨ ਨਾ | ਧਿਨ ਨਾ ਧਿਨ ਨਾ | ਧਿਨ ਨਾ ਧਿਨ ਨਾ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ: ਰੂਪਕ ਤਾਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਾਤਰਾ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਹੋਰ ਕਈ ਤਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ।

4. ਕੇਹਰਵਾ ਤਾਲ (Keharva Tala)

Learn • Teach • Grow

ਮਾਤਰਾਵਾਂ: 8

ਵਿਭਾਗ: 2 (4+4)

ਤਾਲੀ: 1

ਖਾਲੀ: 1

ਠੇਕਾ:

ਧਾ ਗੇ ਨਾ ਤਿ | ਨਾ ਕਾ ਧਿ ਨਾ

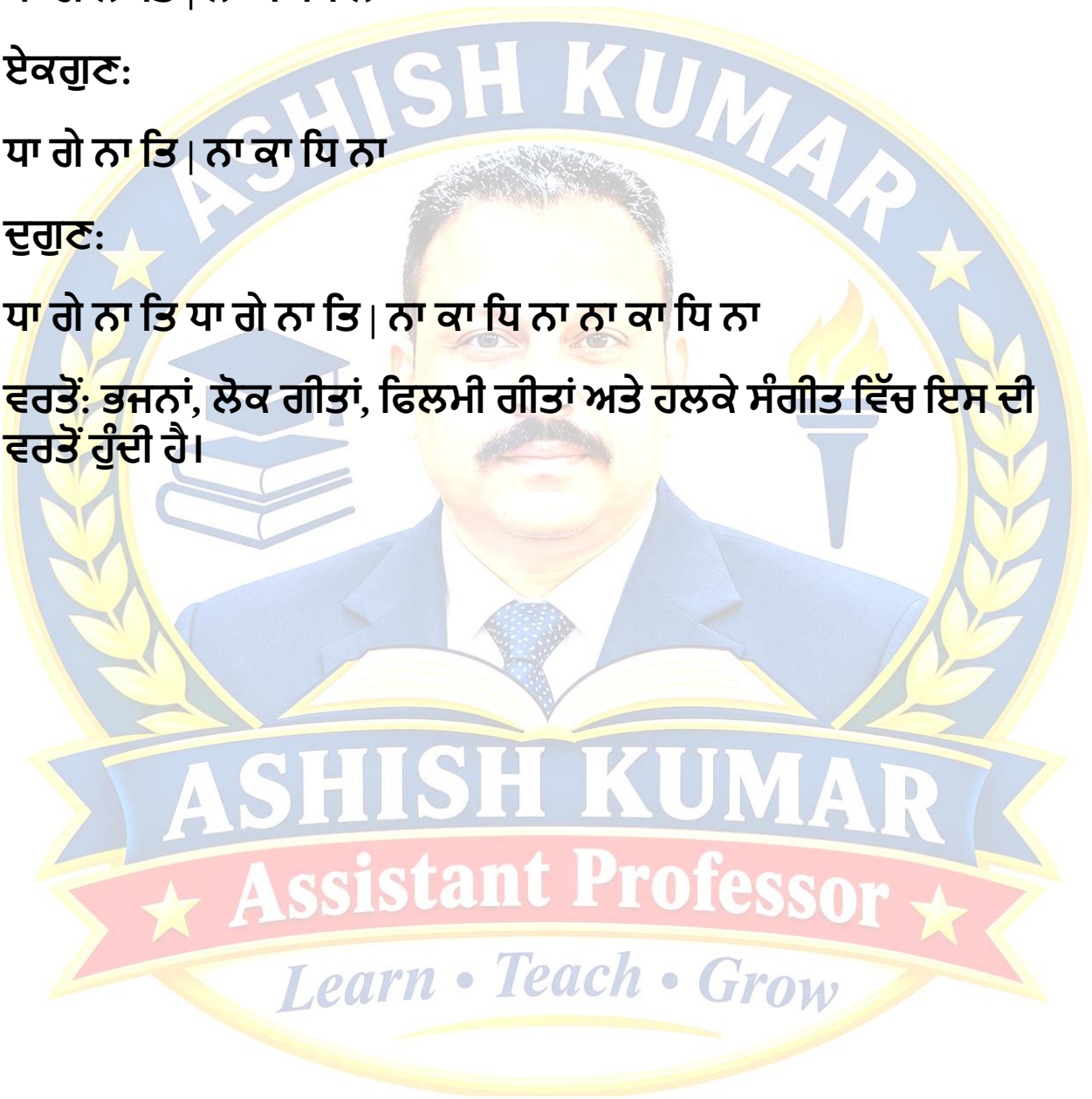
ਏਕਗੁਣ:

ਧਾ ਗੇ ਨਾ ਤਿ | ਨਾ ਕਾ ਧਿ ਨਾ

ਦੁਗੁਣ:

ਧਾ ਗੇ ਨਾ ਤਿ ਧਾ ਗੇ ਨਾ ਤਿ | ਨਾ ਕਾ ਧਿ ਨਾ ਨਾ ਕਾ ਧਿ ਨਾ

ਵਰਤੋਂ: ਭਜਨਾਂ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ, ਫਿਲਮੀ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

6. **ਝਪਤਾਲ (Jhapt al)**

Learn • Teach • Grow

ਮਾਤਰਾਵਾਂ: 10

ਵਿਭਾਗ: 4 (2+3+2+3)

ਤਾਲੀ: 1, 3, 8

ਖਾਲੀ: 6

ਠੇਕਾ:

ਧਿ ਨਾ | ਧਿ ਧਿ ਨਾ | ਤਿ ਨਾ | ਧਿ ਧਿ ਨਾ

ਏਕਗੁਣ:

ਧਿ ਨਾ | ਧਿ ਧਿ ਨਾ | ਤਿ ਨਾ | ਧਿ ਧਿ ਨਾ

ਦੁਗੁਣ:

ਧਿ ਨਾ ਧਿ ਨਾ | ਧਿ ਧਿ ਨਾ ਧਿ ਧਿ ਨਾ | ਤਿ ਨਾ ਤਿ ਨਾ | ਧਿ ਧਿ ਨਾ ਧਿ ਧਿ ਨਾ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ: ਝਪਤਾਲ ਵਿੱਚ 10 ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

7. ਏਕਤਾਲ (Ektal)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਮਾਤਰਾਵਾਂ: 12

ਵਿਭਾਗ: 6 (2+2+2+2+2+2)

ਤਾਲੀ: 1, 5, 9, 11

ਖਾਲੀ: 3, 7

ਠੇਕਾ:

ਧਿੰ ਧਿੰ | ਧਾਗੇ ਤਿਰਕਿਟ | ਤੂ ਨਾ | ਕੱਤ ਤਾ | ਧਾਗੇ ਤਿਰਕਿਟ | ਧਿੰ ਨਾ

ਏਕਗੁਣ: ਇੱਕ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੋਲ ਦੀ ਇਕਾਈ।

ਦੁਗੁਣ: ਇੱਕ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਦੋ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਇਕਾਈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਵਰਤੋਂ: ਖ਼ਿਆਲ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

8. **ਚੌਤਾਲ (Chautal)**

ਮਾਤਰਾਵਾਂ: 12

ਵਿਭਾਗ: 6 (2+2+2+2+2+2)

ਤਾਲੀ: 1, 5, 9, 11

ਖਾਲੀ: 3, 7

ਠੇਕਾ:

ਧਾ ਧਾ | ਦਿੰ ਤਾ | ਕਿਟ ਧਾ | ਦਿੰ ਤਾ | ਤਿਟ ਕਤ | ਗਦੀ ਗਨ

ਏਕਗੁਣ: ਮੂਲ ਠੇਕਾ ਇੱਕ ਵਾਰ।

ਦੁਗੁਣ: ਮੂਲ ਠੇਕੇ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣੀ ਲੈਅ ਵਿੱਚ ਵਜਾਉਣਾ।

ਵਰਤੋਂ: ਧ੍ਰੁਪਦ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਪਖਾਵਜ ਵਾਦਨ ਵਿੱਚ ਚੌਤਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

8. ਤੀਨਤਾਲ (Teental)

ਮਾਤਰਾਵਾਂ: 16

ਵਿਭਾਗ: 4 (4+4+4+4)

ਤਾਲੀ: 1, 5, 13

ਖਾਲੀ: 9

ਠੇਕਾ:

ਧਾ ਧਿਨ ਧਿਨ ਧਾ | ਧਾ ਧਿਨ ਧਿਨ ਧਾ | ਧਾ ਤਿਨ ਤਿਨ ਤਾ | ਤਾ ਧਿਨ ਧਿਨ ਧਾ

ਏਕਗੁਣ: ਮੂਲ ਠੇਕਾ ਇੱਕ ਵਾਰ।

ਦੁਗੁਣ: ਮੂਲ ਠੇਕੇ ਦੇ ਹਰ ਬੋਲ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣੀ ਲੈਅ ਵਿੱਚ ਵਜਾਉਣਾ।

ਵਰਤੋਂ: ਤੀਨਤਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਚਾਰਟ

ਤਾਲ	ਮਾਤਰਾਵਾਂ	ਵਿਭਾਗ
ਦਾਦਰਾ	6	3+3
ਰੂਪਕ	7	3+2+2
ਕੇਹਰਵਾ	8	4+4
ਝਪਤਾਲ	10	2+3+2+3
ਏਕਤਾਲ	12	2+2+2+2+2+2
ਚੌਤਾਲ	12	2+2+2+2+2+2
ਤੀਨਤਾਲ	16	4+4+4+4

ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਮਾਈਂਡ ਮੈਪ

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਤਾਲਾਂ

ਦਾਦਰਾ

6 ਮਾਤਰਾਵਾਂ

ਰੂਪਕ

7 ਮਾਤਰਾਵਾਂ

ਕੇਹਰਵਾ

8 ਮਾਤਰਾਵਾਂ

ਝਪਤਾਲ

10 ਮਾਤਰਾਵਾਂ

ਏਕਤਾਲ

12 ਮਾਤਰਾਵਾਂ

ਚੌਤਾਲ

12 ਮਾਤਰਾਵਾਂ

ਤੀਨਤਾਲ

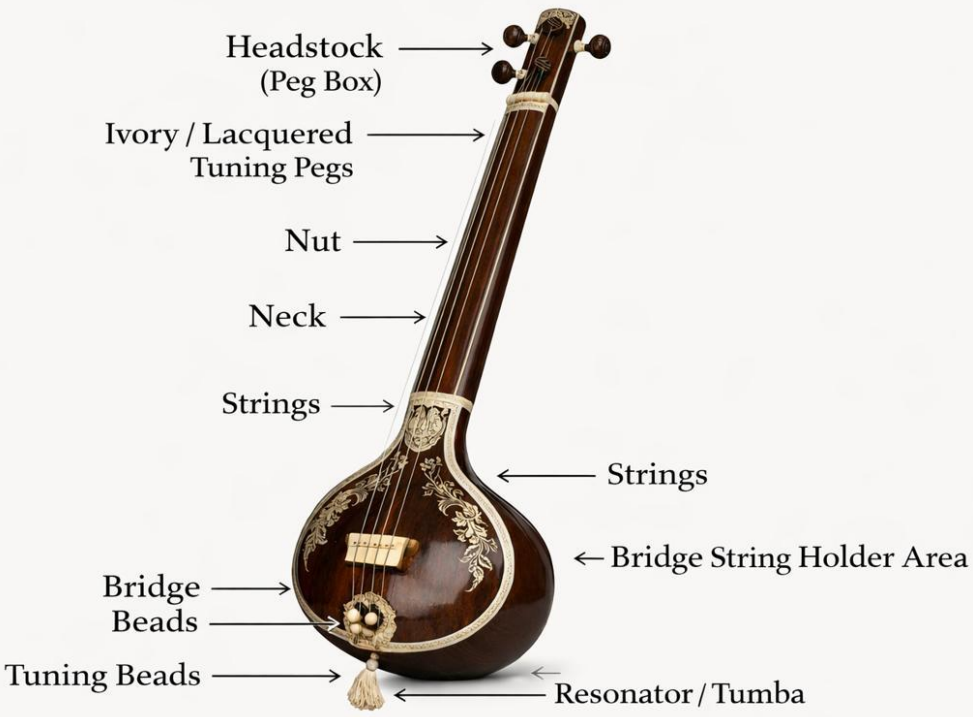
16 ਮਾਤਰਾਵਾਂ

(B) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਗ (Parts of Musical Instruments)

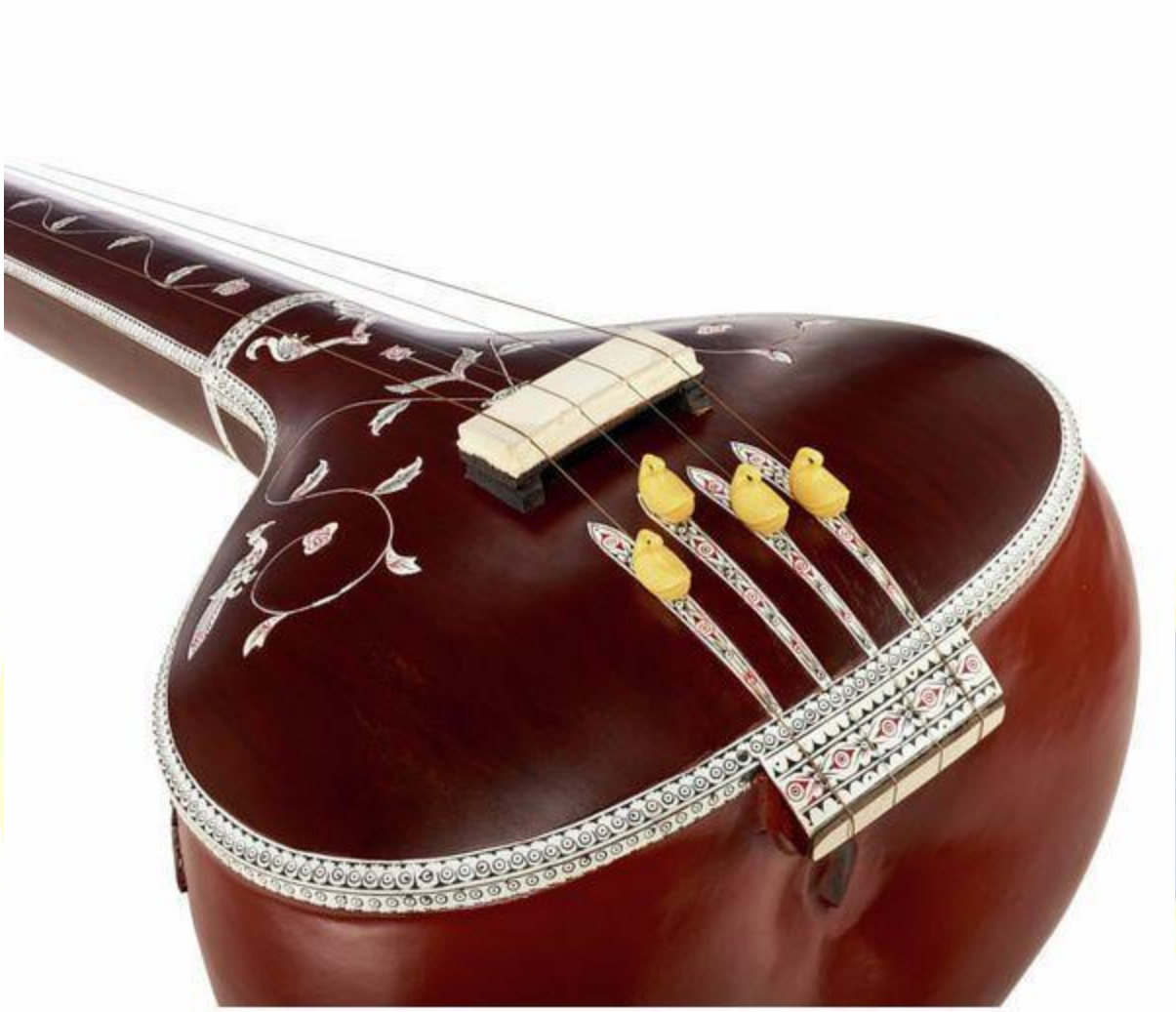
1. ਤਾਨਪੂਰਾ (Tanpura)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn Teach Grow

Parts of a Tanpura

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਅਰਥ: ਤਾਨਪੂਰਾ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇੱਕ ਤਾਰ ਵਾਲਾ ਸਾਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗਾਇਕ ਜਾਂ ਵਾਦਕ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੁਰ ਅਤੇ ਆਧਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਤਾਨਪੂਰੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗ:

1. ਤੁੰਬਾ (Tumba): ਸਾਜ਼ ਦਾ ਗੋਲ ਹਿੱਸਾ ਜੋ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਗੂੰਜ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

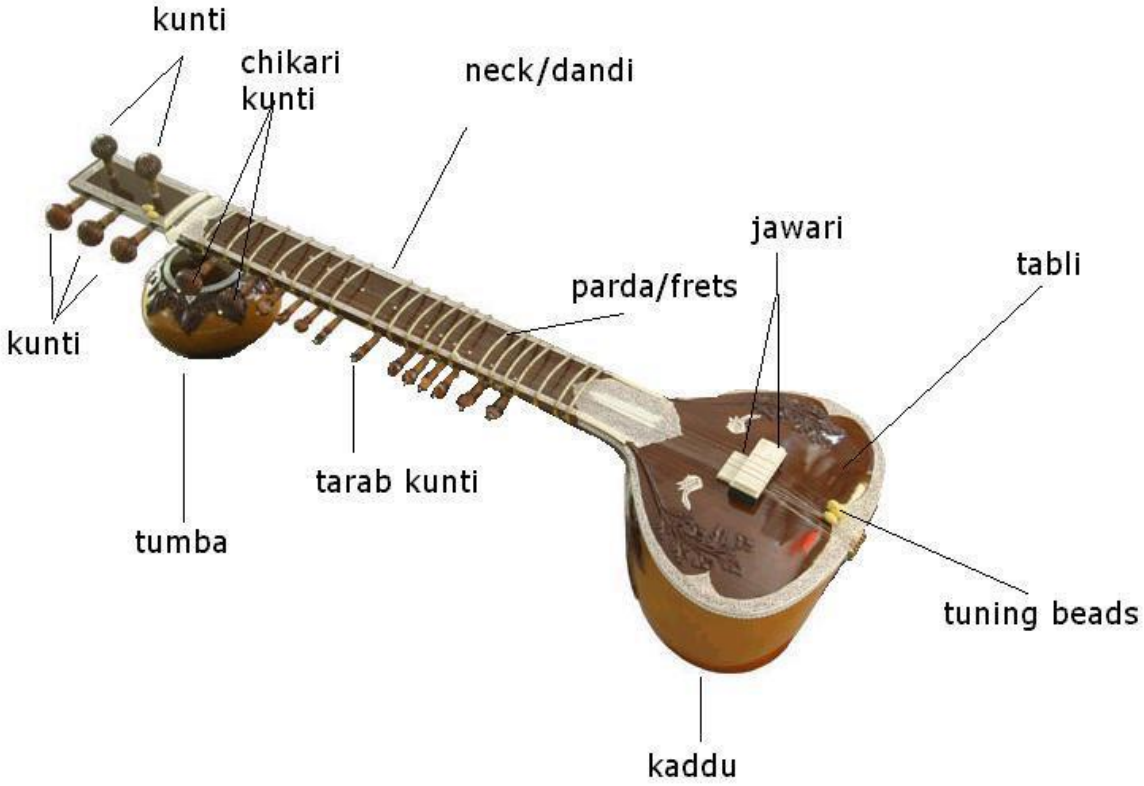
2. ਡਾਂਡ (Dand): ਤਾਨਪੂਰੇ ਦਾ ਲੰਬਾ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ।
3. ਤਾਰਾਂ (Strings): ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਤਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
4. ਖੂੰਟੀਆਂ (Pegs): ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੱਸਣ ਅਤੇ ਸੁਰ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ।
5. ਘੋੜੀ (Bridge): ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਪਨ ਨੂੰ ਗੂੰਜਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ।
6. ਮਨਕਾ (Beads): ਤਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰ-ਸੈਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਬਾਰੀਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ।
7. ਜਵਾਰੀ (Jivari): ਤਾਰ ਅਤੇ ਘੋੜੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੂੰਜਦਾਰ ਧੁਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ।

ਤਾਨਪੂਰੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ:

- ਗਾਇਕ ਨੂੰ ਸੁਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਰਾਗ ਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2. ਸਿਤਾਰ (Sitar)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਅਰਥ: ਸਿਤਾਰ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਾਰ ਵਾਲਾ ਸਾਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਂਗਲਾਂ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ਰਾਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿਤਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗ:

1. ਤੁੰਬਾ (Tumba): ਗੋਲ ਗੂੰਜਣ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ।
2. ਡਾਂਡ (Dand): ਸਿਤਾਰ ਦਾ ਲੰਬਾ ਹਿੱਸਾ।
3. ਪਰਦੇ (Frets): ਧਾਤੂ ਦੇ ਉਭਰੇ ਹੋਏ ਭਾਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸੁਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
4. ਮੁੱਖ ਤਾਰਾਂ (Playing Strings): ਧੁਨ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
5. ਤਰਬ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ (Sympathetic Strings): ਮੁੱਖ ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
6. ਖੂੰਟੀਆਂ (Tuning Pegs): ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ।
7. ਘੋੜੀ (Bridge): ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਪਨ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ।

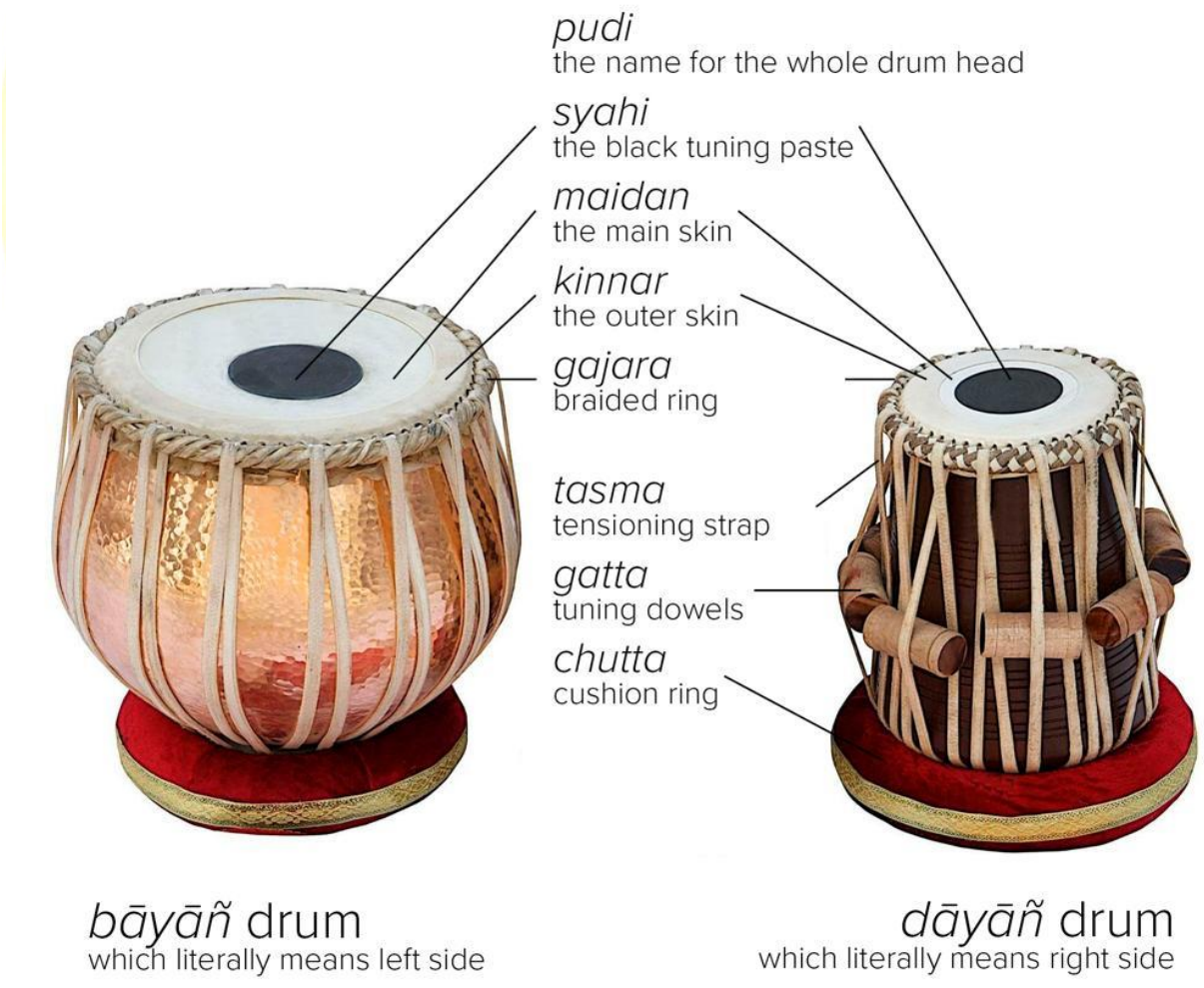
ASHISH KUMAR
Assistant Professor

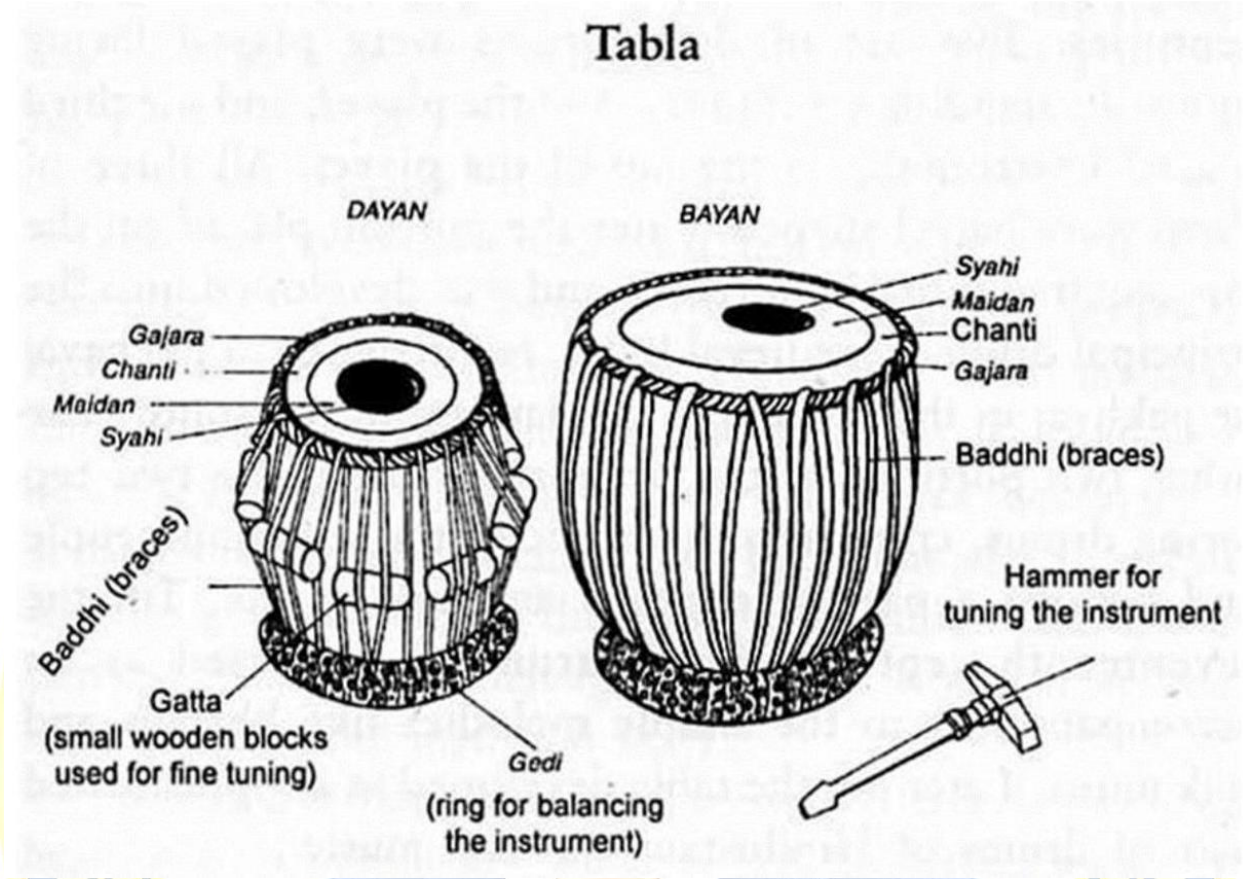
8. **ਮਿਜ਼ਰਾਬ (Mizrab): ਉਂਗਲੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨ ਕੇ ਤਾਰਾਂ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਧਾਤੂ ਯੰਤਰ।**

ਸਿਤਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ:

- ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਵਜਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਆਲਾਪ, ਜੋੜ ਅਤੇ ਤਾਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਸੰਗੀਤਕ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. ਤਬਲਾ (Tabla)

ਅਰਥ: ਤਬਲਾ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਾਲ ਵਾਦਕ ਸਾਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਡਰੰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤਬਲੇ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭਾਗ:

- ਦਾਇਆ (Dayan): ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਤਬਲਾ।
- ਬਾਇਆ (Bayan): ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤਬਲਾ।

ਤਬਲੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗ:

1. ਪੁੜੀ (Pudi): ਤਬਲੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਚਮੜੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ।
2. ਸਿਆਹੀ (Syahi): ਵਿਚਕਾਰ ਲਗਾਇਆ ਕਾਲਾ ਗੋਲ ਹਿੱਸਾ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn. Teach. Grow

3. ਚਾਂਟੀ (Chanti): ਪੁੜੀ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਗੋਲ ਕਿਨਾਰਾ।
4. ਗਜਰਾ (Gajra): ਚਮੜੇ ਦੀ ਬੁਣੀ ਹੋਈ ਬਾਹਰੀ ਪੱਟੀ।
5. ਬੱਧੀ (Baddhi): ਤਬਲੇ ਨੂੰ ਕੱਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ।
6. ਗੱਟੇ (Gatte): ਲੱਕੜ ਦੇ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜੇ ਜੋ ਤਬਲੇ ਦੀ ਟਿਊਨਿੰਗ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
7. ਤਬਲੇ ਦਾ ਖੋਲ: ਤਬਲੇ ਦਾ ਲੱਕੜੀ ਜਾਂ ਧਾਤੂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੀਰ।

ਤਬਲੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ:

- ਗਾਇਨ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਲੈਅ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।
- ਭਜਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਵਾਦਨ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(C) ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗ (Knowledge of Ragas)

ਰਾਗ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Raga)

ਰਾਗ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਨਿਯਮਬੱਧ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਰਾਗ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਰੋਹ, ਅਵਰੋਹ, ਵਾਦੀ, ਸੰਵਾਦੀ ਅਤੇ ਪਕੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰਾਗ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ:

1. ਆਰੋਹ: ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਜਾਣਾ।
2. ਅਵਰੋਹ: ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਆਉਣਾ।
3. ਵਾਦੀ: ਰਾਗ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਰ।
4. ਸੰਵਾਦੀ: ਵਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਰ।
5. ਪਕੜ: ਰਾਗ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ।
6. ਥਾਟ: ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਸਮੂਹ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn Teach Grow

7. ਜਾਤੀ: ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ।

ਸੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ:

- ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰ: ਸਾ, ਰੇ, ਗਾ, ਮਾ, ਪਾ, ਧਾ, ਨੀ।
- ਕੋਮਲ ਸੁਰ: ਰੇ, ਗਾ, ਧਾ, ਨੀ।
- ਤੀਵਰ ਸੁਰ: ਮਾ।

1. ਰਾਗ ਭੈਰਵ (Raga Bhairav)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ: ਰਾਗ ਭੈਰਵ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ	ਜਾਣਕਾਰੀ
ਥਾਟ	ਭੈਰਵ
ਜਾਤੀ	ਸੰਪੂਰਨ-ਸੰਪੂਰਨ
ਵਾਦੀ	ਧੈਵਤ (ਧਾ)

ਸੰਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਭ (ਰੇ)
ਸਮਾਂ ਸਵੇਰ
ਕੋਮਲ ਸੁਰ ਰੇ ਅਤੇ ਧਾ

ਆਰੋਹ:

ਸਾ ਰੇ(ਕੋਮਲ) ਗਾ ਮਾ ਪਾ ਧਾ(ਕੋਮਲ) ਨੀ ਸਾਂ।

ਅਵਰੋਹ:

ਸਾਂ ਨੀ ਧਾ(ਕੋਮਲ) ਪਾ ਮਾ ਗਾ ਰੇ(ਕੋਮਲ) ਸਾ।

ਪਕੜ:

ਗਾ ਮਾ ਰੇ ਸਾ, ਧਾ ਨੀ ਸਾਂ, ਨੀ ਧਾ ਪਾ।

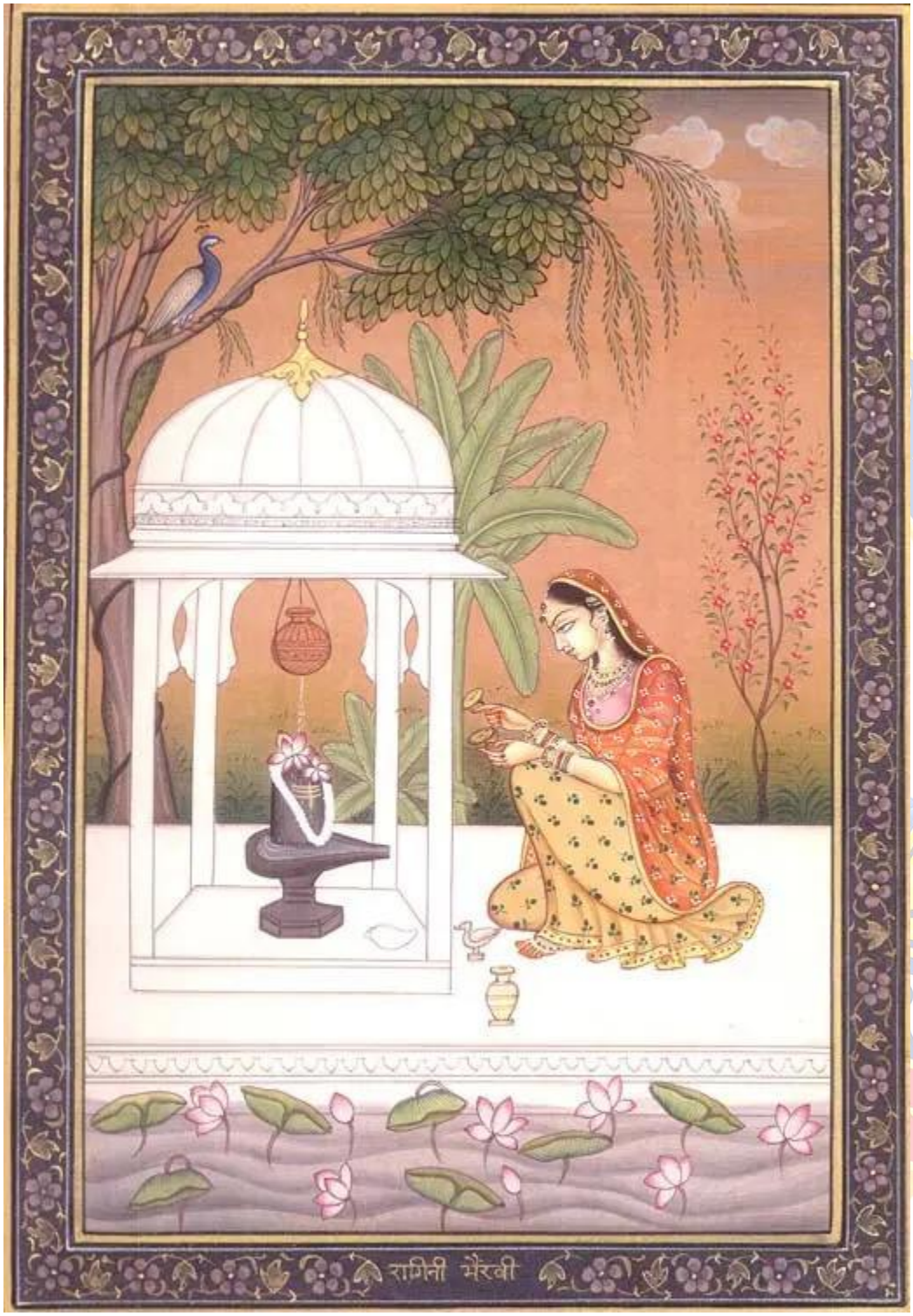
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਮਲ ਰੇ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਧਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਇਹ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਰਾਗ ਹੈ।
- ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਵੇਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜਾਂ ਭਗਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਭੈਰਵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

2. ਰਾਗ ਭੈਰਵੀ (Raga Bhairavi)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ: ਰਾਗ ਭੈਰਵੀ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਮਲ ਰੇ, ਗਾ, ਧਾ ਅਤੇ ਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ	ਜਾਣਕਾਰੀ
ਥਾਟ	ਭੈਰਵੀ
ਜਾਤੀ	ਸੰਪੂਰਨ-ਸੰਪੂਰਨ
ਵਾਦੀ	ਮੱਧਮ (ਮਾ)
ਸੰਵਾਦੀ	ਸ਼ਡਜ (ਸਾ)
ਸਮਾਂ	ਸਵੇਰ

ਕੋਮਲ ਸੁਰ ਰੇ, ਗਾ, ਧਾ, ਨੀ

ਆਰੋਹ:

ਸਾ ਰੇ(ਕੋਮਲ) ਗਾ(ਕੋਮਲ) ਮਾ ਪਾ ਧਾ(ਕੋਮਲ) ਨੀ(ਕੋਮਲ) ਸਾਂ।

ਅਵਰੋਹ:

ਸਾਂ ਨੀ(ਕੋਮਲ) ਧਾ(ਕੋਮਲ) ਪਾ ਮਾ ਗਾ(ਕੋਮਲ) ਰੇ(ਕੋਮਲ) ਸਾ।

ਪਕੜ:

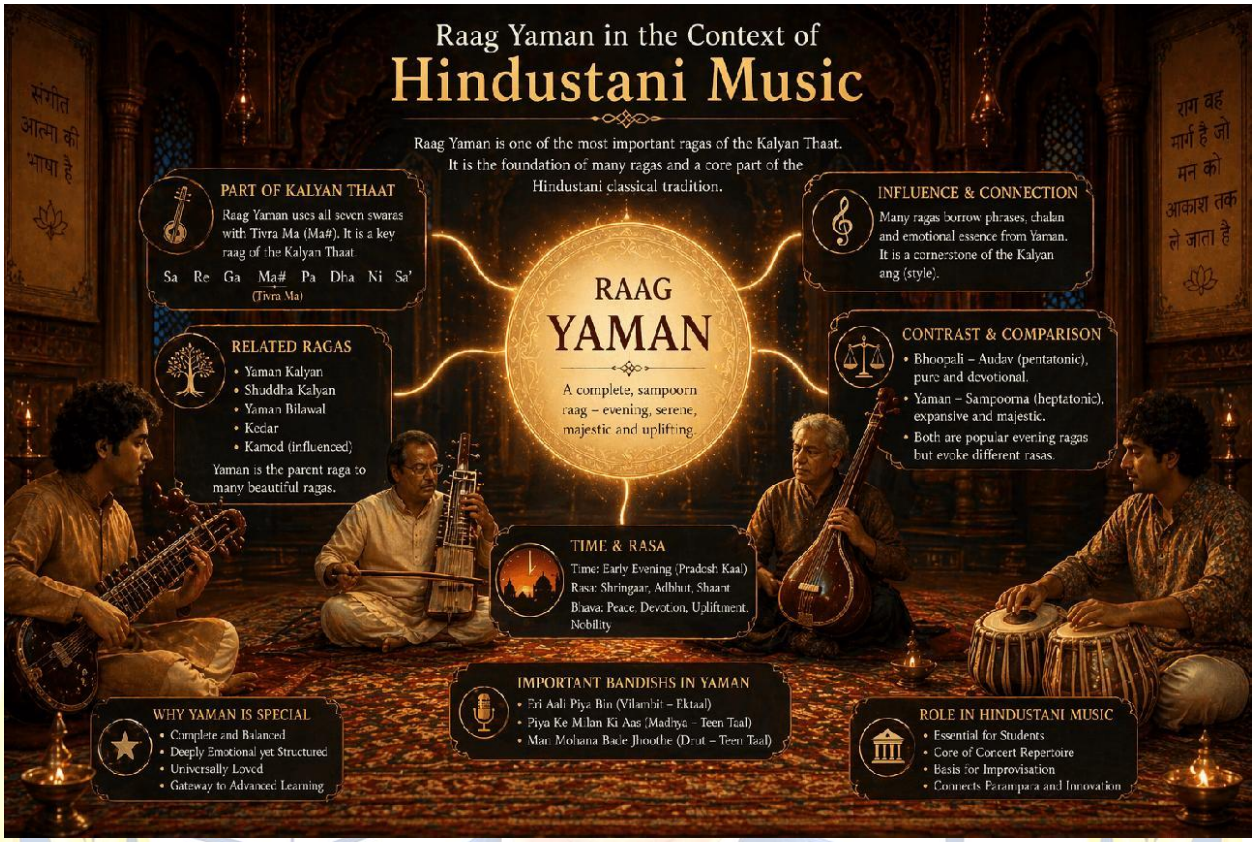
ਮਾ ਗਾ ਰੇ ਸਾ, ਨੀ(ਕੋਮਲ) ਸਾ, ਧਾ(ਕੋਮਲ) ਪਾ, ਮਾ ਗਾ ਰੇ ਸਾ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਇਸ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਕੋਮਲ ਸੁਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਇਹ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਰਾਗ ਹੈ।
- ਠੁਮਰੀ, ਭਜਨ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਜਨ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਭੈਰਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3. ਰਾਗ ਯਮਨ ਕਲਿਆਣ (Raga Yaman Kalyan)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ: ਰਾਗ ਯਮਨ ਕਲਿਆਣ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੀਵਰ ਮੱਧਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਮਨ ਕਲਿਆਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਮੱਧਮ ਦਾ ਹਲਕਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ	ਜਾਣਕਾਰੀ
ਥਾਟ	ਕਲਿਆਣ
ਜਾਤੀ	ਸੰਪੂਰਨ-ਸੰਪੂਰਨ
ਵਾਦੀ	ਗੰਧਾਰ (ਗਾ)
ਸੰਵਾਦੀ	ਨਿਸ਼ਾਦ (ਨੀ)
ਸਮਾਂ	ਸ਼ਾਮ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਰ	ਤੀਵਰ ਮੱਧਮ

ਆਰੋਹ:

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਨੀ ਰੇ ਗਾ ਮਾ(ਤੀਵਰ) ਧਾ ਨੀ ਸਾਂ।

ਅਵਰੋਹ:

ਸਾਂ ਨੀ ਧਾ ਪਾ ਮਾ(ਤੀਵਰ) ਗਾ ਰੇ ਸਾ।

ਪਕੜ:

ਨੀ ਰੇ ਗਾ, ਰੇ ਗਾ ਮਾ(ਤੀਵਰ) ਪਾ, ਮਾ(ਤੀਵਰ) ਗਾ ਰੇ ਸਾ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੀਵਰ ਮੱਧਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਇਹ ਮਧੁਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਰਾਗ ਹੈ।
- ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਯਮਨ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

4. ਰਾਗ ਭੂਪਾਲੀ (Raga Bhoopali)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ: ਰਾਗ ਭੂਪਾਲੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਲ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸੁਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ	ਜਾਣਕਾਰੀ
ਥਾਟ	ਕਲਿਆਣ
ਜਾਤੀ	ਔਡਵ-ਔਡਵ
ਵਾਦੀ	ਗੰਧਾਰ (ਗਾ)
ਸੰਵਾਦੀ	ਧੈਵਤ (ਧਾ)
ਸਮਾਂ	ਸ਼ਾਮ
ਵਰਜਿਤ ਸੁਰ	ਮਾ ਅਤੇ ਨੀ

ਆਰੋਹ:

ਸਾ ਰੇ ਗਾ ਪਾ ਧਾ ਸਾਂ।

ਅਵਰੋਹ:

ਸਾਂ ਧਾ ਪਾ ਗਾ ਰੇ ਸਾ।

ਪਕੜ:

ਗਾ ਰੇ ਸਾ, ਧਾ ਸਾ, ਧਾ ਪਾ, ਗਾ ਰੇ ਸਾ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਦ ਵਰਜਿਤ ਹਨ।
- ਇਹ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਆਸਾਨ ਰਾਗ ਹੈ।
- ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਗਮ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਰਾਗ ਭੂਪਾਲੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

5. ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ (Raga Malkauns)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ: ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ	ਜਾਣਕਾਰੀ
ਥਾਟ	ਭੈਰਵੀ
ਜਾਤੀ	ਔਡਵ-ਔਡਵ
ਵਾਦੀ	ਮੱਧਮ (ਮਾ)
ਸੰਵਾਦੀ	ਸ਼ਡਜ (ਸਾ)
ਸਮਾਂ	ਅੱਧੀ ਰਾਤ
ਕੋਮਲ ਸੁਰ	ਗਾ, ਧਾ, ਨੀ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਆਰੋਹ:

ਸਾ ਗਾ(ਕੋਮਲ) ਮਾ ਧਾ(ਕੋਮਲ) ਨੀ(ਕੋਮਲ) ਸਾਂ।

ਅਵਰੋਹ:

ਸਾਂ ਨੀ(ਕੋਮਲ) ਧਾ(ਕੋਮਲ) ਮਾ ਗਾ(ਕੋਮਲ) ਸਾ।

ਪਕੜ:

ਗਾ(ਕੋਮਲ) ਮਾ ਧਾ(ਕੋਮਲ) ਮਾ ਗਾ(ਕੋਮਲ) ਸਾ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- **ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸੁਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।**
- **ਰੇ ਅਤੇ ਪਾ ਵਰਜਿਤ ਹਨ।**
- **ਗਾ, ਧਾ ਅਤੇ ਨੀ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।**
- **ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੈ।**

ਉਦਾਹਰਨ: ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਚਾਰਟ

ਰਾਗ	ਥਾਟ	ਜਾਤੀ	ਵਾਦੀ	ਸਮਾਂ
ਭੈਰਵ	ਭੈਰਵ	ਸੰਪੂਰਨ	ਧਾ	ਸਵੇਰ
ਭੈਰਵੀ	ਭੈਰਵੀ	ਸੰਪੂਰਨ	ਮਾ	ਸਵੇਰ
ਯਮਨ	ਕਲਿਆਣ	ਕਲਿਆਣ ਸੰਪੂਰਨ	ਗਾ	ਸ਼ਾਮ
ਭੂਪਾਲੀ	ਕਲਿਆਣ	ਔਡਵ	ਗਾ	ਸ਼ਾਮ
ਮਾਲਕੌਂਸ	ਭੈਰਵੀ	ਔਡਵ	ਮਾ	ਅੱਧੀ ਰਾਤ

ਪੂਰੇ UNIT–III ਅਤੇ UNIT–IV ਦਾ ਮਾਈਂਡ ਮੈਪ

MUSIC EDUCATION

ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ

UNIT–III

ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ

1. ਸੰਗੀਤ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਰਚਨਾ
2. ਪਾਠ ਯੋਜਨਾ
3. ਇਕਾਈ ਯੋਜਨਾ
4. ਸਿਧਾਂਤਕ ਮੁਲਾਂਕਣ
5. ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ

UNIT–IV

ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ

1. ਸੱਤ ਤਾਲਾਂ
2. ਤਾਨਪੂਰਾ
3. ਸਿਤਾਰ
4. ਤਬਲਾ
5. ਪੰਜ ਰਾਗ

ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਤੀਜੇ

ਸੰਗੀਤਕ ਗਿਆਨ • ਗਾਇਨ • ਵਾਦਨ • ਲੈਅ • ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ • ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ • ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਸਮਝਾਓ।
2. ਪਾਠ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਇਕਾਈ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੱਸੋ।
3. ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

4. ਦਾਦਰਾ, ਰੂਪਕ ਅਤੇ ਕੇਹਰਵਾ ਤਾਲ ਦਾ ਠੇਕਾ ਲਿਖੋ।
5. ਝਪਤਾਲ, ਏਕਤਾਲ, ਚੌਤਾਲ ਅਤੇ ਤੀਨਤਾਲ ਦੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੱਸੋ।
6. ਤਾਨਪੂਰੇ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਸਮੇਤ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
7. ਸਿਤਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
8. ਤਬਲੇ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੱਸੋ।
9. ਰਾਗ ਭੈਰਵ ਅਤੇ ਭੈਰਵੀ ਦਾ ਆਰੋਹ, ਅਵਰੋਹ ਅਤੇ ਪਕੜ ਲਿਖੋ।
10. ਰਾਗ ਯਮਨ ਕਲਿਆਣ, ਭੂਪਾਲੀ ਅਤੇ ਮਾਲਕੌਂਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਲਿਖੋ।

ਖ਼ਾਸ ਨੋਟ: ਵੱਖ-ਵੱਖ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤਾਲਾਂ ਦੇ ਠੇਕਿਆਂ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿਓ। ਏਕਗੁਣ ਅਤੇ ਦੁਗੁਣ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ਇੱਕੋ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਗੁਣ ਦੀ ਗਤੀ ਦੋ ਗੁਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow